

prot. por. nr 13

# BIBLIOTECZKA KRAJOZNAWCZA

---

---

Nr 9

WIKTOR KRAWCZYK

W A R K A

MAŁY PRZEWODNIK



---

WARSZAWA  
1949

---

## BIBLIOTECZKA KRAJOZNAWCZA

zawiera następujące pozycje:

1. Dokąd się wybrać z Sopotu.
2. Darłowo.
3. Kamień Pomorski.
4. Koszalin i okolice.
5. Żelazowa Wola.
6. Kołobrzeg i okolice.
7. Słupsk.
8. Informator wycieczkowy po Województwie Olsztyńskim.
9. Warka.
10. Ziemia Lubuska.
11. Zespół portowy „GD“.
12. Trasa W—Z

W tekście fotografie J. Kołodziejczyka ze zbiorów Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Nakład 5.000 egz. Papier ilustracyjny 90 gr form. 61×86. Druk ukończono w listopadzie 1949.

Drukarnia Krakowska w Warszawie, Wolska 19

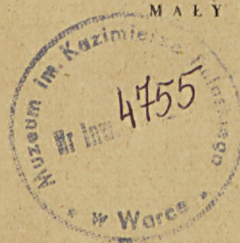
B-83051

## POLSKIE TOWARZYSTWO KRAJOZNAWCZE

WIRTOR KRAWCZYK

W A R K A

MAŁY PRZEWODNIK



K-429

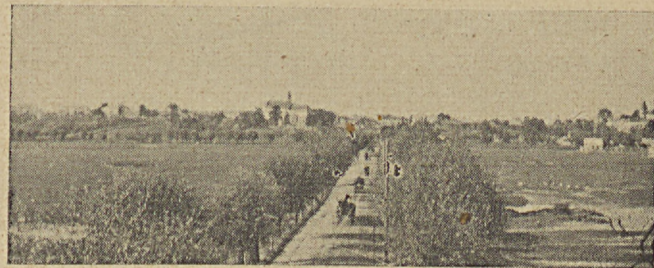
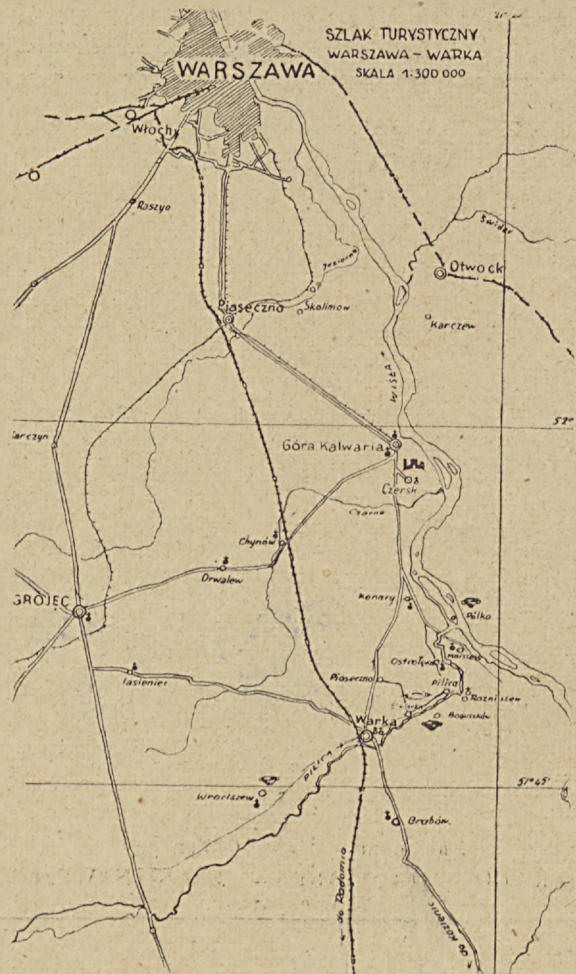
Nakładem Zarządu Głównego  
POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO  
Warszawa

1

9

4

9



Warka leży na lewym, wysokim brzegu Pilicy, w odległości 11 km od jej ujścia do Wisły. Administracyjnie należy do województwa warszawskiego, powiatu grójeckiego.

Obecnie, po zniszczeniu, ma około 4000 ludności. Struktura gospodarcza miasta nie jest jednolita. Obok przemysłu jest ośrodkiem rzemiosła, handlu, sadownictwa i rolnictwa.

Położenie Warki jest ładne i zdrowe, co w połączeniu z wartościami historycznymi,



komunikacyjnymi i gospodarczymi stwarza duże możliwości rozwoju miasta według nowych, zatwierdzonych już planów regulacji i zabudowy Warki.

### H i s t o r i a m i a s t a W a r k i.

Powstała Warka w pobliżu prasłowiańskiego grodziszczka tej samej nazwy, którego ślady zachowały się we wsi Stara Warka.

Warka była jedną ze stolic książąt Mazowieckich i przywileje miejskie otrzymała w XIII wieku. Książęta mieli w Warce mały zamek. Pod ich opieką Warka rozwijała się pomyślnie i w swoim czasie była większą od Warszawy. Słynęła wtedy z wyrobu piwa i handlu.

Po włączeniu Mazowsza do Korony (1529) stała się Warka miastem królewskim, starostwem niegrodowym i w dalszym ciągu była osiedlem dobrze zabudowanym, posiadającym 7 kościołów i kaplic i dobrze zorganizowane cechy z szewcami na czele.

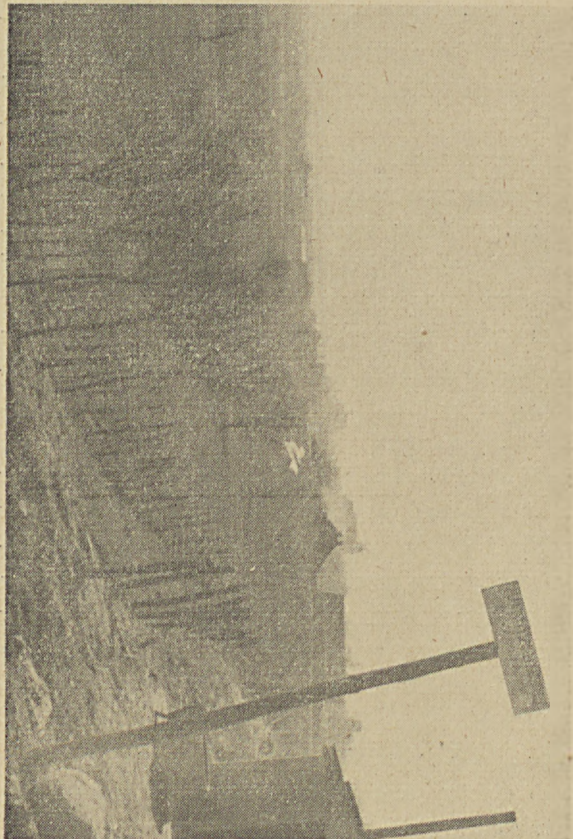
Wojny i kilkakrotne pożary w XV wieku niszczyły Warkę doszczętnie i powodują jej upadek, z którego nie mogła się już podźwi-

gnąć, zwłaszcza wobec konkurencji okolicznych miast niezniszczonych.

Na początku ubiegłego stulecia zaznaczył się powolny rozwój Warki, ale ostatni najazd niemiecki doprowadził miasto do ruiny. W czasie ostatnich działań wojennych Niemcy na pół roku wysiedlili ludność Warki, zrabowali mienie ruchome, a domy rozebrali na swe umocnienia w okolicy, jeśli przedtem nie uległy spaleniowi lub zburzeniu przez pociski. Z przeszło 450 domów pozostało zaledwie 5 nadających się do zamieszkania.

W martyrologii Narodu Polskiego z czasów ostatniej wojny Warce przypadł znaczny udział. Wielu najlepszych jej obywateli hitlerowcy wymordowali na miejscu, wielu w obozach koncentracyjnych, a z setek mieszkańców wywiezionych na roboty do Rzeszy, wielu nie powróciło.

Ocaleli z pogromu mieszkańcy Warki powrócili do miasta po jego wyzwoleniu i wznowili ciężką pracę i wielkim wysiłkiem życie swego miasta.



Przy pomocy funduszków państwowych odbudowano domy użyteczności publicznej, a mieszkańcy, zarobkując przy budowie mostu, we wsi Piaseczno itp. odbudowali własnym wysiłkiem te domy, które można było odbudować. Powstały pracownie rzemieślnicze, sklepy, spółdzielnie, zagospodarowano sady i pola.

Ministerstwo Przemysłu i Handlu zorganizowało w Warce dwie fabryki, zapowiadające miastu dalszy rozwój przemysłu.

Państwowa fabryka urządzeń mechanicznych „Warka“ na miejscu dawnej fabryki okuć budowlanych „Bracia Lubert“ produkuje już serie urządzeń mechanicznych, komponowanych przez polskich konstruktorów. Odznaczają się one dużą sprawnością w pracy. Hala fabryczna, nowoczesnie zbudowana otoczona jest zieleńcami i kwietnikami, sprawia dobre wrażenie i daje możliwości zdrowotnych warunków pracy.

**Państw. fabryka win „Winiary“** zbudowana została na miejscu zburzonego browaru w Warce. Fabryka posiada nowoczesne urzą-



dzenia do tłoczenia owoców i fermentacji. Wykorzystuje stare, olbrzymie piwnice.

Fabryka będzie produkować wina z różnych owoców oraz z winogron. Szybko rozszerza istniejące **winnice**, zamierzając założyć plantacje na południowych zboczach nadpłyczych długości około 60 km (przestrzeń około 400 ha). Dotychczasowe doświadczenia całkowicie uzasadniają plany fabryki.

Oprócz przemysłu metalowego i spożywczego, który może objąć inne jeszcze działy, Warka ma zaczątki przemysłu **budowlanego** dla potrzeb własnych, okolicy i odległej o 57 km Warszawy.

Pokłady dobrej gliny uzasadniają istnienie w Warce cegielni; rzeka, piach i żwir — betoniarstwo, a znaczna liczba przeszkolonych pracowników — produkcję okuć budowlanych. Również drzewny przemysł budowlany ma warunki rozwoju w Warce z powodu bliskich obszarów leśnych i tartaku na miejscu.

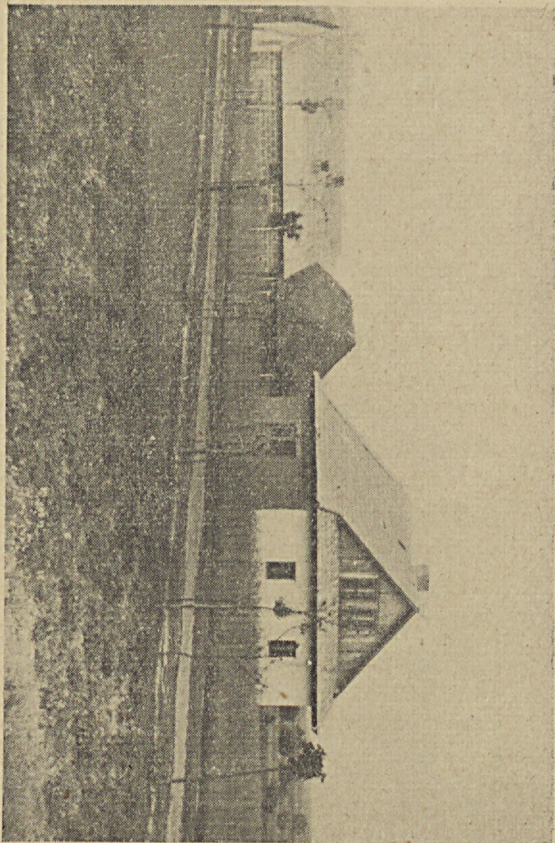
Pod względem gospodarczym stanowi Warka również ośrodek handlowy dla oko-

licy rolniczej i sadowniczej. Rozwijają się tu różne spółdzielnie z uniwersalną Gminną Spółdzielnią Samopomocy Chłopskiej na czele. Posiadające wielowiekową tradycję rzemiosło miejscowe jest w Warce licznie reprezentowane.

Warka jest również osiedlem interesującym pod względem odbudowy. Zniszczona w około 90% odbudowuje się szybko, a po scaleniu działek, wytyczeniu nowych ulic i placów przekształci się w zupełnie nowe miasto zabudowane racjonalnie, według nowych planów zabudowy i regulacji. Będzie wówczas stanowić przykładowy ośrodek współżycia wzorowego miasta z wzorowo odbudowanymi wsiami okolicznymi. Jedną taką wieś, Piaseczno pod Warką, jest już odbudowana przez Ministerstwo Odbudowy jako ciekawy eksperyment nowoczesnego budownictwa wiejskiego.

Z a s ł u ż e n i P o l a c y z W a r k i .

**Kazimierz Pułaski**, syn starosty wareckiego, Józefa Pułaskiego, twórcy Konfederacji Barskiej. Urodził się Kazimierz w Winia-



rach pod Warką dnia 4.III.1747 r. Kształcił się w Warszawie, a zasłynął jako jeden z najdzielniejszych wodzów wojsk konfederackich. Zmuszony wyjechać z Polski, oddał swe usługi Stanom Zjednoczonym Ameryki Półn. w wojnie o wolność. Zorganizował kawalerię powstańczą, potem walczył na czele samodzielnego legionu. Oddał tak duże usługi, że Waszyngton pisał do Pułaskiego: „Bezinteresowna i niezmierna gorliwość w służbie daje Ci prawo do szacunku obywateli amerykańskich i zapewniam Ci mój szacunek“.

Przy obleganiu fortu Savannah został Pułaski ciężko ranny w brawurowej szarży. Zmarł od ran dnia 11.X.1779 r. na statku Wasp, a ciało jego pogrzebano w nurtach Oceanu Atlantyckiego. Kazimierz Pułaski pozostał po wsze czasy bohaterem narodowym Polski i U. S. A.

W marcu 1947 roku w Warce odbyły się obchody dwusetnej rocznicy urodzin K. Pułaskiego zaszczycone obecnością członków Rządu Polskiego.

**Piotr Wysocki.** Urodził się w Warce



10.X.1797 roku. Po ukończeniu Warszawskiej Szkoły Podchorążych został instruktorem tej Szkoły jako podporucznik gwardii. Należał do wolnościowych tajnych organizacji i po aresztowaniu majora W. Łukaszińskiego został wodzem spiskowców, jako człowiek obdarzony zaufaniem wojska.

Nocą z 29 na 30 listopada 1830 r. wywołał powstanie i był wtedy zwycięskim wodzem Nocy Listopadowej. Płomienny jego patriotyzm i odwaga porwały lud warszawski do broni, do walki o wolność przeciw carskiej władzy. W czasie powstania brał udział w wielu bitwach, a koniec rewolucji zastał go w stopniu majora, dowódcą 10 pułku piechoty na szanцах Woli. Przy zdobyciu Warszawy, ciężko ranny, dostał się do niewoli. Trzykrotnie skazywany na śmierć, w końcu dnia 16.IX.1834 r. został zesłany na 23 lata ciężkich robót na Syberię. Pracował tam w kopalniach Aleksandrowska, Akatui i Czyty. Z godnością zniósł wszelkie przesładowania i w miarę możliwości pomagał współtowarzyszom niedoli. W roku 1857 powrócił



Warka. Grób Piotra Wysockiego.

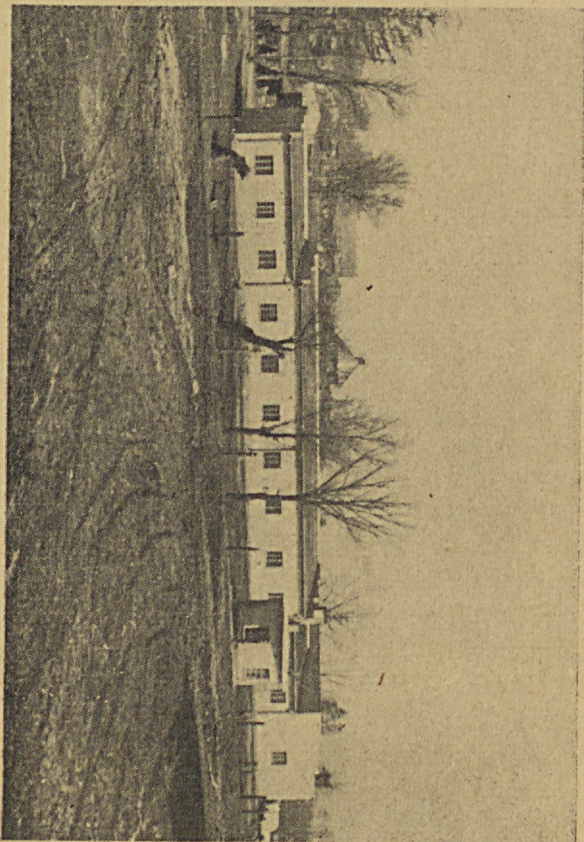


do Warki, gdzie zamieszkał w domu, podarowanym mu przez społeczeństwo. Tradycja przekazała wiele szczegółów z życia Wysokiego w Warce. Znany był powszechnie jako człowiek szlachetny, zawsze pogodny i uczynny o niegasnącym nigdy patriotyzmie.

**Dr Władysław Matlakowski** urodził się w Warce dnia 19.XI.1850 r. Po ukończeniu studiów medycznych pracował w Warszawie jako znany lekarz-chirurg, bardzo wykształcony i prawy Polak. Spędzając wiele czasu na kuracji w Tatrach, jako jeden z pierwszych zainteresował się mieszkańcami Podhala i napisał wartościowe dzieła: „Budownictwo ludowe na Podhalu“ oraz „Zdobienie i sprzęt ludowy na Podhalu“. Mając duże zdolności literackie pisał do różnych pism zawodowe artykuły i przetłumaczył na ładną polszczyznę „Hamleta“ Szekspira. Zmarł w Zbijewie na Kujawach dnia 26.VI.1895 r.

W a r k a   j a k o   p u n k t  
t u r y s t y c z n o - w e e k e n d o w y .  
Warka z powodu swego pięknego położenia na wysokim brzegu Pilicy, za którą rozcią-

gają się wielkie przestrzenie leśne, posiadając suchy i zdrowy klimat, nadaje się jako miejsce krótkich wycieczek kolejowych lub kolarskich oraz na weekendy dla mieszkańców bliskiej stolicy. Pilica pod Warką z pięknymi plażami i terenami wędkarskimi jest bardzo atrakcyjna. Wykorzystywana jest też jako szlak kajakowy spływów Warka—Warszawa. Trasa spływu biegnie około 11 km Pilicą wśród pięknych okolic. Lewy, wysoki brzeg pokrywają sady i pola uprawne, na prawym niskim brzegu rozpościerają się łąki, zarosła i częściowo lasy. Mijane wioski są przeważnie stare, nierzadko historyczne, z prehistorycznymi cmentarzyskami. Od ujścia Pilicy szlak biegnie Wisłą mijając baszty Czerska i Górę Kalwarię. Wartość historyczna Warki i jej ostatnie dzieje jako przyczółka, na którym były się oddziały 2 i 3 Dywizji Piechoty W. P. oraz Armia Radziecka, stawiają to miasto w rzędzie miejscowości, które miłośnikom historii dają głębokie przeżycia.



## CO ZWIEDZAĆ?

### A. OBIEKTY GOSPODARCZE

**Pastwowa Fabryka Win „Winiary“**, nastawiona na produkcję win i surówek owocowych. Przy fabryce jest czternastoletnia winnica racjonalnie prowadzona oraz są dwie nowe plantacje winorośli.

**Wieś Piaseczno** (4 km szosą na północ) po całkowitym zniszczeniu wojennym odbudowana jako obiekt doświadczalny pod względem rozplanowania, stylu, technik budowlanych itp.

**Lasy** przeważnie sosnowe na terenach piaszczystych, resztki dawnej puszczy kozieńskiej.

**Sady** dobrze utrzymane, stare i świeżo założone, pełne uroku w wiosennym okresie kwitnienia.



## B. POMNIKI MINIONYCH WALK

**Tereny przyczółka z 1944 r.**, gdzie przez pół roku walczyły obok Armii Radzieckiej oddziały 2 i 3 Dywizji Piech. Wojsk Polskich. (Warka jest zaznaczona na płycie Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie).

**Cmentarz grzebalny katolicki.** Znajdują się tu groby: **Piotra Wysockiego**, zmarłego w okolicy dn. 6. I. 1875 r. **Stefana Kiedrzyńskiego**, b. prezesa Związku Literatów Polskich, **Żołnierzy Polskich** poległych w roku 1939 i podczas rozminowywania Warki oraz groby mieszkańców Warki zamordowanych w czasie okupacji, z mogiłą b. Burmistrza H. Barkowskiego na czele.

**Kopiec powstańców 1863 r.** usypany na miejscu, gdzie dnia 4.VI.1863 r. zostali rozstrzelani schwytni pod Warką powstańcy: dowódca partii, podpułkownik Władysław Konowicz, kapitan Nałęcz Sadowski i podoficer Feliks Łabędzki.

**Pole zwycięskiej bitwy**, którą tu dnia 7.IV.1656 r. stoczyła partyzancka dywizja

Stefana Czarnieckiego z najezdniczym wojskiem szwedzkim, złożonym głównie z najmniejszego żołdactwa niemieckiego.

## C. ZABYTKI ARCHITEKTURY

**Ratusz.** Zbudowany około roku 1805, w czasie pruskiej okupacji. Przybudówki i skarpy powstały później. Stare akta i księgi miejskie uległy zniszczeniu w czasie ostatniej wojny.



Warka — Ratusz.

**Pałac w Winiarach**, rodzinny dom K. Pułaskiego, zbudowany wg niepewnych źródeł przez Locci'ego w XVIII w. Mieści się w nim obecnie samorządowa średnia szkoła ogólnokształcąca (licealna). Organizuje się tu Muzeum P. T. K. W pięknie położonym parku obok pałacu rośnie stara lipa, pod którą wg tradycji siadał Tadeusz Kościuszko, kiedy odwiedzał Pułaskich.

**Kościół parafialny (farny)** pod wezwaniem NMP i Św. Mikołaja powstał zapewne w wieku XIV, według tradycji na miejscu pogańskiej gontyny. Przebudowany był po pożarach w r. 1501 i 1635. Utrzymany jest w stylu barokowym ze śladami renesansu. Posiada dwie nawy i małą wieżyczkę, dobudowaną w r. 1907. Mur okalający kościół pochodzi z roku 1913, a czwonnica z końca ubiegłego wieku. W kościele parafialnym, prawdopodobnie bezpośrednio pod posadzką pochowani są Ciołkowie z Ostrołęki, słynni rycerze z XV w. Część obrazów i sprzętów kościelnych pochodzi z dawnych kościołów wareckich.



Warka — Winiary. Dom rodzinny K. Pułaskiego.



**Kościół pofranciszkański** pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP założony został w roku 1634. Początkowo był drewniany. Obecny murowany w stylu barokowym, pochodzi z lat od 1688 do 1769, razem z przylegającymi zabudowaniami klasztornymi stanowi interesującą architektoniczną całość. W podziemiach kościoła znajdują się szczątki zwłok wyżej wspomnianych książąt Mazowieckich, które w roku 1859 uroczystie przeniesiono z walącego się kościoła OO Dominikanów. Akt ten zorganizował P. Wysocki, a świadczy o nim tablica wmurowana przy wejściu do kościoła. Niestety Niemcy w czasie poprzedniej i ostatniej okupacji zniszczyli zupełnie książęce szczątki.

#### D. INNE

**Stara Warka**, wieś odległa od miasta 4 km na wschód. Zachowały się tu ślady słowiańskiego grodziszczca, wały i fosy na wysokim brzegu Pilicy.

**Dolina rzeczna** urozmaicona plażami, łąkami, zalewami i lasami.

Zabytków w Warce zostało niewiele. Zniszczyły je wojny i pożary. Na terenie całego miasta znajduje się dość często wykopaliska: kości ludzkie, dawne naczynia i pieniądze — dowody odległych dziejów Warki.



Warka. Kościół pofranciszkański.

### **Komunikacja.**

Obecnie z Warszawy (Dworzec Główny) jest do Warki czynnych 5 par pociągów. Odległość 57 km. Do Radomia kursują 4 pary pociągów.

W letnim rozkładzie jazdy przewiduje się 8 par pociągów i uruchomienie przez PKS autobusów z Warszawy przez Grójec, Warkę, Kozienice do Zwolenia.

Szosa tutejsze są dość dobre dla wycieczek samochodami i kolarskich. W roku bieżącym poprawiono jeszcze stan nawierzchni.

### **Noclegi.**

Z powodu zniszczenia Warki i panującego tu głodu mieszkaniowego nie ma na miejscu lokali noclegowych i hoteli. W okresie letnich feryj (lipiec, sierpień) mogą być oddane na noclegi częściowo lokale szkolne. (Szkoły powszechne 15 izb i sala gimnast. gimnazjum na Winiarach 4 izby).





**Polskie Towarzystwo  
Krajoznawcze**

**Oddział w Warce  
Ul. Warszawska 1**

**Zarząd Główny**

**W A R S Z A W A**

**UL. SMULIKOWSKIEGO 6-8**